ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО БЕЗПЕКУ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

PROBLEMS OF STUDYING THE PROCESS OF FORMATION PERSONALITY PERCEPTIONS OF SAFETY

У статті окреслено проблеми вивчення процесу формування уявлень про безпеку/небезпеку життєдіяльності в межах соціологічного знання. Зокрема, проаналізовано соціологічні концепції (У. Бека, О. Яницького, Е. Гідденса, М. Дугласа, А. Вільдаські, К. Дейка, Дж. Туллоха, Д. Луптона та ін.) та соціально-психологічні парадигми (Д. Канемана, А. Тверски, Й. Брандштеттера, А. Восса, К. Ротермунда, Х. Каллмена, М. Цукермана, О. Зотової, Б. Готтхарда, П. Словика, Б. Фішхофа, С. Ліхтенштейна та ін.) щодо вивчення процесу формування уявлень про безпеку/небезпеку життєдіяльності на різних ієрархічних рівнях. Особливу увагу зосереджено на вивченні нанорівня та можливості його взаємозв'язку з мікро-, мезо-, макrorівнями. Зважаючи на те, що саме на цьому рівні особистість визначає стратегію поведінки щодо забезпечення безпечної життєдіяльності, апелюючи до конкретних умов функціонування (мотиваційно-ціннісної складової частини досвіду, характеру та інтенсивності суб'єкт-суб'єктних відносин). Охарактеризовано буденні уявлення особистості щодо безпеки/небезпеки, виділено характеристики стану безпечної життєдіяльності, такі як: значимість наслідків, розподіл небезпеки в часі; можливість контролювати ситуацію; добровільність або можливість вільного вибору; ступінь новизни небезпеки; характеристика суб'єкта, що оцінює небезпеку. Визначено систематичні помилки, яких може припускатися особистість у процесі формування уявлень про безпеку/небезпеку ситуації. Визначено сутність, можливості здійснення та взаємозв'язок об'єктивного й суб'єктивного оцінювання станів безпеки, а також уточнено напрями соціологічного аналізу процесу формування особистісних уявлень про безпеку життєдіяльності на нанорівні за рахунок поступового руху від суб'єктивних

оцінок стану безпеки до об'єктивного оцінювання явищ системної безпеки.

Ключові слова: безпека життєдіяльності, суб'єктивність, об'єктивність, оцінювання, індивідуальні та колективні уявлення.

The article outlined the problems of research the process of formation of perceptions of security in the framework of sociological knowledge. In particular, it analyses sociological theory by U. Beck, A. Janicki, E. Giddens, M. Douglas, A. Wildavsky, K. Dyck, J. Tulloch, D. Lupton, etc. and socio-psychological paradigm of D. Kahneman, A. Tversky, I. Brandstetter, A. Voss, K. Rothermund, H. Cullman, M. Zukerman, A. Zotova, B. Gothard, P. Slavic, B. Fishof, S. Lichtenstein, and others regarding the peculiarities of process of formation of ideas about safety of life at different hierarchical levels. Special attention is focused on the study of the nanolevel and its relationship with micro-, meso-, macro levels. Because at this level, the person determines the strategy used to ensure safe life, appealing to the specific conditions of the functioning (motivational-value component of their experience, the nature and intensity of subject-subject relations). Every day is characterized by the identity of the security, highlighted the following characteristics of the state safe activity, as the importance of the consequences, the distribution of hazard in time, the ability to control the situation, the voluntariness or free choice, the degree of novelty of danger, the characteristics of the subject, which assesses risk. Identified systematic errors that can prevent an identity in the process of forming beliefs about the security situation. Analyzed the essence, the exercise and the relationship of objective and subjective evaluation of state security, and also indicate the directions of sociological analysis of the process of forming personal perceptions of safety at the nanolevel due to the gradual movement from subjective assessments to objective security assessment phenomena system security.

Key words: safety, subjectivity, objectivity, evaluation, individual and collective performance.

УДК 316.61:159.9+614.8
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2019.10.12>

Калашнікова Л.В.

к.соціол.н., доцент кафедри соціології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Постановка проблеми. Вибір особистістю стратегії поведінки щодо забезпечення безпечної життєдіяльності детермінується взаємозв'язком конкретних умов її функціонування й суб'єктивністю самої особистості (мотиваційно-ціннісною сферою, попереднім досвідом, характером та інтенсивністю суб'єкт-суб'єктних відносин). Оскільки її суб'єктивність є результатом неперервного армюру когнітивного й оціночного процесів, то зміни уявлень про безпеку/небезпеку тісно пов'язані із динамічністю умов життя, появою нових цілей після досягнення попередніх тощо.

Всезагальний матеріальний феномен відображення дійсності є рефлексією об'єктивного з точки зору суб'єктів пізнання, оскільки з появою у людини свідомості виникає проблема якості відображення й достовірності знання, здобутого нею. Суб'єктивний складник виражає вплив людей на об'єктивні умови, розкриваючи сутність рушійних сил дійсності, ролі й місця соціальних практик щодо її зміни, пояснюючи зворотний вплив соціально-психологічних явищ на соціально-психологічний базис. Насамперед за рахунок того, що у практичній діяльності об'єктивний та суб'єктивний

складники виступають як взаємопов'язані, взаємодіючі сторони одно і того ж явища, процесу. Отже, з'ясування сутності та особливостей процесу формування уявлень про безпеку життєдіяльності дасть змогу визначити детермінанти оцінки небезпеки, окреслити відмінності індивідуальних та колективних оцінок, а також спрогнозувати поведінку особистості, групи людей, суспільства в конкретних умовах життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченню особливостей формування уявлень про безпеку присвячені роботи багатьох науковців, що досліджували їх на різних ієрархічних рівнях. Так, у теорії суспільства ризику У. Бек визначав сучасне суспільство як таке, що продукує та споживає безліч природних, антропогенних небезпек. Досліджуючи ставлення членів суспільства до них, він зауважував, що вони легітимізують, формують колективні уявлення про їх джерела та можливі наслідки. Важливою рисою більшості небезпек є недоступність знання про них в межах індивідуального досвіду. Усвідомлення наявності небезпек здійснюється опосередковано через інформування щодо результатів об'єктивного оцінювання експертами. У. Бек, розмежовуючи поняття «рефлексія» й «рефлексивність», робить висновок про те, що необхідною умовою здійснення ефективного контролю й управління у суспільстві ризику є перехід до самокритичного соціуму, який прагне самотрансформації [10, с. 48]. Спираючись на теорію У. Бека, О. Яницький запропонував вивчати соціокультурну рефлексію як перманентне критичне осмислення динаміки суспільних відносин. Відтворення небезпек він розкриває через «ефект бумерангу» – феномен інверсії, що передбачає переміщення, накопичення, трансформацію небезпек, які формують середовище життєдіяльності теперішніх й майбутніх поколінь. Тоді як зміни соціальної структури суспільства детермінуються поділом на виробників та споживачів небезпек [21, с. 12].

На відміну від У. Бека, Е. Гідденс специфіку суспільства рефлексивного модерну вбачає в особливому статусі небезпек як засобу «колонізації майбутнього», а також наявності адаптивних реакцій індивідів на їх усвідомлення. До адаптивних реакцій суб'єктів на прояви небезпек він відносить такі як: прагматичне сприйняття, що передбачає концентрацію на буденних проблемах виживання; стриманий оптимізм як постійну віру у краще майбутнє, незважаючи на наявність небезпек теперішнього; цинічний песимізм, що неможливий без усвідомлення прямої приналежності людей до появи негативних наслідків небезпек; радикальна відповідальність як засіб боротьби з наявними джерелами небезпек. Окрім того,

Е. Гідденс вважає, що соціальні дії (ризикогенні за своєю суттю) мають бути засновані на довірі як провідній умові мінімізації наслідків небезпек [12].

У межах культурно-символічного підходу М. Дуглас пропонує вивчати процес формування уявлень про небезпеки з точки зору колективних культурних явлень й очікувань. Зважаючи на те, що люди переважно асоціюють небезпеки для суспільства з поведінкою, яка порушує його норми, він пов'язує їх з атрибуцією провини [4]. У своїй теорії культури А. Вільдавські, К. Дейк акцентують увагу на тому, що вподобання індивіда пов'язані зі світоглядом, ідеологією, цінностями, саме тому він є активним організатором власного сприйняття небезпек [11]. Згідно з міркуваннями В. Зубкова психометрична парадигма передбачає вивчення механізмів формування групових уявлень про небезпеки з точки зору їх сприйняття індивідами залежно від соціокультурних, соціально-демографічних, психологічних та ситуативних чинників [16, с. 36]. Дж. Туллок і Д. Лаптон, досліджуючи небезпеки всередині визначених соціокультурних та історичних локацій, також наголошували на необхідності їх вивчення крізь призму особистісних біографій на прикладі окремих кейсів. Їх зацікавили різні часові, біографічні стадії розвитку й спогади, пов'язані з небезпеками, які взаємопереплітаються по мірі зміни умов життєдіяльності [7].

Говорячи про вивчення індивідуальних особливостей формування уявлень про безпеку/небезпеку, акцентуємо увагу на тому, що більшість робіт присвячені вивченню окремих чинників сприйняття, зокрема перцептивним викривленням, мотивації, власне індивідуальним особливостям особистості. Зокрема, Д. Канеман та А. Тверски, досліджуючи закономірності прийняття рішень в умовах невизначеності, зауважили, що в сучасних умовах більшість людей отримують знання про оточуючий світ не з власного досвіду, а із засобів масової інформації, які приділяють більше уваги неординарним подіям, ніж частотним проявам небезпек, тим самим драматизують ситуацію. Як наслідок, особистість, з одного боку, відчуває страх щодо ситуацій, настання яких малоімовірне, з іншого – недооцінює загрози за рахунок ілюзії «іммунітету до небезпек», не дотримуючись елементарних правил безпечної життєдіяльності або ж ігнорує небезпеки, про які нічого не знає [18]. У межах теорії мотиваційних структур Й. Брандштедтер, А. Восс та К. Ротермунд зауважували, що у ході формування особистісних уявлень про безпеку можлива поява ефекту сенсифікації або перцептивного захисту залежно від наявності здатності особистості контролювати ситуацію [1]. Роботи Х. Каллмена присвячені

вивченню індивідуальних особливостей стану тривожності, самоефективності та локусу контролю у зв'язку зі сприйняттям небезпеки. Зокрема, він довів, що досліджувані з низьким рівнем тривожності, внутрішнім локусом контролю й високою самоефективністю сприймають небезпеки ті, які безпосередньо стосуються особистості або ж не мають жодного до них відношення, значно спокійніше, ніж досліджувані з високою тривожністю, зовнішнім локусом контролю, низькою самоефективністю [5]. М. Цукерман, вивчаючи зв'язок сприйняття небезпеки з досвідом взаємодії з нею, зауважив, що повторюваність «зустрічей» з тими чи іншими небезпеками призводить до зниження чутливості стосовно них, особливо це стосується небезпек у конкретній професійній сфері [8].

Постановка завдання. Незважаючи на розмаїття робіт у зазначеному напрямі, більшість соціологічних напрацювань спрямована на вивчення особливостей процесу формування уявлень про безпеку життєдіяльності на макро-, мезо- чи мікрорівнях, натомість соціально-психологічні дослідження переважно стосуються індивідуальних психологічних особливостей особистісного сприйняття безпеки. Тож метою цієї статті є з'ясування характеру взаємозв'язку на всіх зазначених ієрархічних рівнях, а також уточнення вимагають можливості соціологічного аналізу процесу формування особистісних уявлень про безпеку життєдіяльності на нанорівні за рахунок поступового руху від суб'єктивних оцінок стану безпеки до об'єктивного оцінювання явищ системної безпеки, що, своєю чергою, дасть змогу вивчати діяльність і систему відносин соціальних агентів, які володіють важливими для розвитку суспільства ресурсами, зокрема у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тенденція до суб'єктивно-об'єктивного розмежування у дискурсі про безпеку, за словами Дж. Берджесса, з'явилася за часів Середньовіччя, коли для окреслення поняття «безпека» почали використовуватися слова “certitudo” та “securitas”. Перше з них виражало суб'єктивний складник безпеки у знанні, мисленні, поглядах, натомість інше означало фактичну відсутність небезпеки тут і зараз [2, с. 3].

Будь-який дискурс про безпеку, на думку Б. Бузана, носить інтерсуб'єктивний характер, адже конструюється суб'єктом чи групою суб'єктів й виноситься на обговорення суспільству або конкретній соціальній групі: якщо вони не розділяють занепокоєння тих, хто проголошує небезпеку й загрозу, то останні не можуть реалізувати свої стратегії щодо забезпечення захисту, а також власних інтересів [3]. Ці міркування унаочнюються в трактуванні поняття

«безпека життєдіяльності особистості», яке у своєму формулюванні містить елемент індивідуалістського, підкреслюючи аксіологічний характер, та ціннісне навантаження як суб'єктивність дискурсу про безпеку людини у будь-якому форматі – побутовому або ж науковому. Іншими словами, наукове розуміння безпеки особистості пов'язане з індивідуальними тривогами, страхами відносно небезпек на рівні конкретної особистості, малих соціальних груп, спільнот, суспільства в цілому.

Деталізуючи процес формування об'єктивно-суб'єктивної оцінки стану безпеки, насамперед зазначимо, що відображення дійсності й створення фізичної картини світу у свідомості людини відбувається в процесі пізнання. Однак людина не лише накопичує об'єктивно-логічні знання, але й формує своє ставлення до них. Тобто паралельно з формуванням об'єктивної картини світу відбувається створення визначеної системи цінностей, заснованої на оцінці дійсності. Таким чином, оцінка як екстралінгвістичне явище являє собою розумовий акт, в межах якого суб'єкт формує своє ставлення до об'єкта.

Розділяючи оцінки дійсності на об'єктивні й суб'єктивні, Н. Арутюнова виділяє такі три категорії останніх: сенсорні, пов'язані з відчуттями; фізичні й психічні; раціоналістичні, детерміновані практичною діяльністю, інтересами й повсякденним досвідом [9]. Зазвичай оцінка містить такі структурні елементи, як: об'єкт, що порівнюється; об'єкт (ідеал, еталон), з яким відбувається порівняння; основа для порівняння (властивість, характеристика, стосовно яких здійснюється порівняння); суб'єкт оцінки (індивід, з точки зору якого здійснюється оцінювання). Такий факт дає змогу зробити висновок про те, що будь-яка оцінка за своєю суттю є диминутивною (заниженою). Адже, з одного боку, оцінка є раціональною, квантитативною (кількісно розмірною), з іншого – суб'єктивною за шкалою «добре-погано». Проекція безпеки на емоційну сферу формує стійкі/короткочасні, чіткі/розмиті, стенічні/астенічні переживання безпеки/небезпеки. Переживання безпеки визначає ступінь відповідності потреби людини у безпеці реальності її оцінки.

На відміну від відчуття небезпеки, що виявляється на сенсорному рівні організації людини, уявлення про безпеку виступають ментально вбудованими образами, за допомогою яких здійснюється суб'єктивна репрезентація й категоризація ситуації небезпеки. Такого роду суб'єктивізм, зумовлений індивідуальними й типологічними особливостями, сприяє виникненню ілюзії безпеки, яка, будучи результатом помилкової оцінки ситуації, суттєво знижує ефективність прогнозування параметрів актуальної та перспективної безпеки.

О. Зотова зауважує, що для визначення критеріїв оцінювання необхідно знати про буденні уявлення особистості щодо безпеки, зокрема, з цим асоціюється безпека, й якими є характеристики стану безпечної життєдіяльності. Факторний аналіз даних емпіричного дослідження з використанням авторської анкети дав змогу їй зробити висновки про те, що у буденній свідомості опитаних людей є чотири різні уявлення про безпеку як стану, усвідомлення власної захищеності, потреби у безпеці й гармонійних міжособистісних відносинах, заснованих на довірі. Серед характеристик стану безпеки О. Зотова виділила п'ять, серед яких – такі як: когнітивна (повнота, точність відображення соціально-психологічних якостей навколишнього середовища); мотиваційно-оціночна (єдність переживання суб'єктом стану безпеки у сукупності з іншими умовами життєдіяльності); мотиваційно-орієнтаційна (високий рівень задоволення потреби у безпеці); ціннісна (розширений діапазон цінностей, зменшення неприйнятих та нейтральних цінностей, врівноваженість індивідуальних та групових цінностей); комунікативна (високий рівень довіри до себе). Відповідно до зазначених характеристик нею було запропоновано модель безпеки, що містить такі компоненти, як суб'єктивне сприйняття безпеки особистістю (когнітивна сфера), сама особистість як суб'єкт забезпечення власної безпеки, а також система ієрархічних соціальних взаємин [14].

Е. Чернявська, визначаючи провідні відмінності емоційних, оціночних й експресивних суджень, акцентує увагу на тому, що в оціночних судженнях міститься інформація про ціннісну значимість будь-якого об'єкта для суб'єкта, тоді як експресивне повідомлення спрямоване на реципієнта, емоційна оцінка виражає конкретні почуття [20].

На думку Н. Канашиної, оцінка й емоції можуть існувати окремо одне від одного, оскільки раціональна оцінка може не передбачати емоцій, а емоції можуть бути виражені засобами (наприклад, інтонація, вигук), що не передають оціночного судження [17].

Б. Готтхард стверджує, що більшість наявних соціально-психологічних досліджень спрямовані на ідентифікацію уявлень особистості про безпеку або ж інші соціальні орієнтації, які впливають на формування оціночних суджень про них. Особлива увага в них приділяється вивченню соціальної приналежності носія установок, а також характеру та інтенсивності комунікативної взаємодії в межах соціальної групи, класу. Натомість соціологічні дослідження спрямовані не лише на вивчення сприйняття безпеки, а й на результати суб'єктивного прийняття рішень. Зважаючи на те, що нині більшість небезпек не

може бути безпосередньо оцінена окремими людьми, функцію сприйняття й оцінки виконує суспільна думка. Як наслідок, сприйняття небезпечності ситуації залежить від можливої драматизації, недостовірної інформації тощо. Значимим у цьому сенсі є й фактор часу, адже залежність сприйняття небезпек від часу зумовлює значні коливання громадської думки. Одні ситуації, які зазвичай надмірно драматизують, для більшості людей здаються більш небезпечними, натомість інші недраматичні, нетривіальні небезпеки хронічно недооцінюються [13, с. 88–90].

П. Словик, Б. Фішхоф, С. Ліхтенштейн одними з перших здійснили спробу експериментально визначити критерії орієнтації людей у ході суб'єктивного оцінювання небезпек. Зокрема, було виділено такі з них, як: значимість наслідків, розподіл небезпек в часі; можливість контролювати ситуацію; добровільність або можливість вільного вибору; ступінь новизни небезпек; характеристика суб'єкта, що оцінює небезпеки (стать, вік, освіта, стиль життя, емоційний настрій, соціальні норми, звичаї, довіра до експертів тощо) [6].

У процесі формування уявлень про безпеку ситуації особистість, за словами П. Словика, може припускатися систематичних помилок:

- «ефект репрезентативності» виникає тоді, коли особистість переоцінює надійність малих вибірок, вважаючи, що їх властивості характерні для всієї сукупності;

- «ефект наочності» полягає у тому, що за наявності досвіду повторюваних «зустрічей» з конкретними небезпеками їх розпізнавання здійснюється значно швидше й легше;

- «ефект егоцентризму» – спираючись на власний досвід, особистість ігнорує будь-яку іншу апіорну інформацію як ненадійну;

- «ефект консерватизму» – особистість не бажає змінювати раніше сформовані уявлення про безпеку/небезпеку під впливом нової інформації, а якщо вона не узгоджується з ними, вважає її ненадійною, випадковою;

- «ефект якоря» полягає у тому, що особистість більше довіряє наявній авторитетній експертній оцінці небезпечності ситуації, аніж власній інтуїції чи логіці;

- «ефект краю» – зазвичай особистість недооцінює можливість імовірних небезпек і, навпаки, переоцінює настання малоімовірних подій;

- «ефект Монте-Карло» – під час оцінки двох послідовних незалежних подій особистість прагне встановити між ними зв'язок [19].

У цьому сенсі цікавим є характер соціальної диференціації в суспільстві: між активними громадянами, що приймають рішення щодо уникнення небезпечної ситуації чи міні-

мізації її негативних наслідків, а також пасивними, для захисту інтересів яких ці рішення приймаються. Адже з позиції тих громадян, що приймають рішення, оцінка небезпеки насамперед – це протиставлення позитивних і негативних наслідків, тоді як для інших (громадян, яких ці рішення безпосередньо стосуються) – оцінювання результату дії тих, хто приймає рішення. Специфікою соціологічного підходу може бути вивчення процесів самореференції особистості, яка одночасно є і суб'єктом, і об'єктом безпеки життєдіяльності. Безпека у такому разі засновується на здатності особистості контролювати ситуацію, зберігаючи й розвиваючи значимі для неї цінності (фізичні, психічні або ж духовні) за визначених обставин.

Говорячи про об'єктивні показники оцінки стану безпеки, зазначимо, що вони характеризують тенденції і закономірності соціального розвитку, ефективність діяльності системи забезпечення безпеки життєдіяльності. Вони вимагають визначення «кількості» небезпеки на основі наявних даних і розуміння всієї складності оцінюваних процесів, ситуацій і можливих наслідків. Натомість суб'єктивні індикатори дають змогу оцінити рівень організації процесів життєдіяльності з урахуванням соціально-психологічних особливостей окремих індивідів, їх світогляду, системи ціннісних орієнтацій, рівня ситуативного занепокоєння, усвідомлення рівня захищеності, безпеки функціонування та розвитку, а також готовності діяти. Взаємозв'язок суб'єктивної та об'єктивної оцінок виявляється у прийнятті/неприйнятті небезпеки, що виступає однією з компонент життєстійкості особистості поряд із залученістю й можливістю здійснення контролю. Життєстійкість у цьому сенсі визначається як спосіб повертатися до нормального стану, своєрідна пружність, пов'язана з адаптивними здібностями. Тоді як прийняття небезпеки розглядається як упевненість особистості у тому, що «все, що не вбиває, робить її сильнішою».

Висновки. Вивчення особистості одночасно як елемента системи соціальних відносин та невід'ємного складника організації процесу взаємодії всередині неї дає змогу визначити характер такого роду взаємодії й окреслити, яких якостей вона набуває, перебуваючи в них. Розглядаючи особливості процесу формування уявлень про безпеку життєдіяльності на нанорівні та їх вплив на оцінювання безпечності ситуації на макро-, мезо- чи мікрорівнях, не можна не погодитись із О. Зотовою, яка вважає, що як суб'єкт безпеки особистість у групі може виявляти свої специфічні особливості, що мають позитивне чи негативне забарвлення: альтруїстична суб'єктність, коли особистість

прагне всезагальної безпеки, сприяючи безпеці інших; егоїстична суб'єктність – забезпечення будь-якими засобами власної безпеки, незважаючи на оточення; дослідницька суб'єктність передбачає наявність прагнень особистості до подолання небезпек, порушуючи безпеку інших [15]. Проте не варто забувати, що безпека на рівні конкретної особистості неможлива без її присутності на більш вищих ієрархічних щаблях соціальної взаємодії, адже оцінювання безпечності ситуації життєдіяльності здійснюється у ході соціального порівняння. Будучи включеною до соціальної групи, спільноти, суспільства, особистість намагається зберегти або досягти позитивної ідентичності шляхом формування реалістичних уявлень про власні можливості, створення й закріплення соціально-групової ментальності, ранжування соціально значимих якостей і характеристик. На відміну від інших наук, соціологія у цьому сенсі має можливість вивчати уявлення про безпеку життєдіяльності на нано-, мікро-, мезо-, макрорівнях, розширюючи предмет дослідження від суб'єктивних оцінок стану безпеки до об'єктивного оцінювання явищ системної безпеки. Проте далі постає питання уточнення діапазону можливостей для емпіричної інтерпретації досліджуваного явища, вирішення якого вимагає додаткових зусиль з боку науковців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Brandtstädter J., Voss A., Rothermund K. Perception of Danger Signals: The Role of Control. *Experimental Psychology*. 2004. Vol. 51. No. 1. Pp. 24–32.
2. Burgess J.P. What is security culture? The new ethos of risk. URL: <http://jpeterburgess.com/wpcontent/uploads/2009/06/Burgess-security-culture2>.
3. Buzan B. New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944)*. 1991. Vol. 67, No. 3. Pp. 431–451.
4. Douglas M. Risk and Blame: Essays in Cultural Theory. London : Routledge, 1992. 323 p.
5. Kallmen H. Manifest anxiety, general self-efficacy and locus of control as determinants of personal and general risk perception. *Journal of Risk Research*. 2005. Vol. 3. No. 2. Pp. 111–120.
6. Slavic P., Fischhoff B., Lichtenstem S. Rating the risks. *Environment*. 1979. Vol. 21. No. 3. Pp. 14–20, 36–39.
7. Tulloch J., Lupton D. Risk and Everyday Life. London : Sage Publications, 2003. 140 p.
8. Zukerman M., Ball S. and Black J. Influences of sensation seeking, gender, risk appraisal and situation motivation on smoking. *Addictive Behaviours*. 1990. Vol. 15. No. 3. Pp. 209–220.
9. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. Москва : Языки русской культуры, 1999. 896 с.
10. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.

11. Вильдавски А., Дейк К. Теории восприятия риска: кто боится, чего и почему? *Thesis*. 1994. № 5. С. 268–276. URL: http://riskprom.ru/TemaKtlg/RiskSociety/vildavski_dejk_riskvosprijatteor_1990.pdf.
12. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность. *Thesis*. 1994. № 5. С. 40–102.
13. Готтхард Б. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / Пер. с нем. А.Ю. Антоновского, Г.В. Горюхой, Д.В. Ефременко, В.В. Каганчук, С.В. Месяц. Москва : Логос, 2010. 248 с.
14. Зотова О.Ю. Актуальность разработки социально-психологических критериев безопасности личности. *Социальная политика и социология* : междисциплин. науч.-практ. журнал. 2010. № 11. С. 132–141.
15. Зотова О.Ю. Основы безопасности личности и общества / Ю.П. Зинченко, О.Ю. Зотова. Москва : Издательство Академии повышения квалификации и переподготовки работников образования, 2010. 290 с.
16. Зубков В.И. Социологическая теория риска : монография. Москва : Изд-во РУДН, 2003. 230 с.
17. Канашина Н.Н. Субъективная оценка как компонент коннотации диминутивных дериватов в русском и немецком языке. *Филология и лингвистика: проблемы и перспективы* : материалы Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, июнь 2011 г.). Челябинск : Два комсомольца, 2011. С. 29–33.
18. Канеман Д., Словик П., Тверски А. Принятие решений в неопределенности: Правила и предубеждения. Харьков : Гуманитарный центр, 2005. 632 с.
19. Словик П. На пути к пониманию и улучшению принимаемых решений. *Дескриптивный подход к изучению процессов принятия решений при многих критериях* : сб. тр. Москва : Изд-во ВНИИСИ, 1980. С. 3–26.
20. Чернявская Е.А. К вопросу о семантике оценки и способам ее выражения в современном русском языке. Москва : Просвещение, 2001. 147 с.
21. Яницкий О.Н. Социология риска: ключевые идеи. *Мир России*. 2003. Т. XII. № 1. С. 3–35.